

Червоне і чорне (скорочено)

Стендаль

Хроніка XIX століття

Щоб не чіпати приватне життя, автор вигадав містечко Вер'єр. А коли йому знадобився єпископ, суддя, присяжні й судова процедура, він переніс усе це в Безансон, де він сам ніколи не бував.

Частина перша

Містечко Вер'єр, мабуть, одне з наймальовничіших в усьому Франш-Конте. Білі будиночки з гостроверхими дахами з червоної черепиці розкинулися схилом пагорба, де потужні каштани піднімаються з кожної лощинки. В околиці багато лісопилки, які сприяють зростанню добробуту більшості мешканців, скоріше схожих на селян, ніж на міських жителів. Є в місті і чудова цвяхарна фабрика, що належить меру.

Мер міста Вер'єра, пан де Реналь, кавалер декількох орденів, виглядав вельми статечно: волосся з сивиною, орлиний ніс, одягнений в усе чорне. Водночас у виразі його обличчя було багато самовдоволення, відчувалась якась обмеженість. Здавалося, що всі таланти цієї людини зводилися до того, щоб примусити будь-кого, хто йому був винний, платити вчасно, зі сплатою ж власних боргів тягнути якомога довше. Меру належав збудований на прибутки від цвяхарні великий і красивий будинок з чудовим садом, оточеним чавунною решіткою,

На схилі пагорба, на висоті сотні футів над річкою Ду розкинувся чудовий міський бульвар, звідки відкривався вид на один з наймальовничіших куточків Франції, Місцеві мешканці вельми цінували красу свого краю: вона приваблювала іноземців, чиї гроші збагачували власників готелів і приносили прибуток усьому місту.

Вер'єрський кюре пан Шелан, що зберіг у свої вісімдесят років залізне здоров'я і залізний характер, проживав тут уже п'ятдесят шість років. Він хрестив майже всіх мешканців цього міста, кожного дня вінчав молодих людей, як колись вінчав їхніх дідів.

Зараз же він переживав не найкращі свої дні. Справа в тім, що, незважаючи на незгоду міського мера і директора будинку піклування, місцевого багача пана Вально, кюре сприяв відвіданню тюрми, лікарні й будинку піклування приїжджим із Парижа паном Аппером, чиї ліберальні погляди вельми турбували багатих власників будинків міста. Перш за все вони турбували пана де Реналья, який був переконаний, що з усіх боків його оточують ліберали і заздрісники. Щоб протиставити себе цим мануфактурникам, які прокралися в товстосуми, він вирішив узяти своїм дітям гувернера, хоча особливої потреби в цьому і не бачив. Мер зупинив свій вибір на молодшому синові лісопилника Сореля. Це був молодий богослов, майже священик, який чудово знав латину, до того ж його рекомендував сам кюре. Хоча деякі сумніви відносно його добропорядності у пана де Реналья все ж таки лишалися, бо молодий Жульєн Сорель був улюбленцем старого лікаря, кавалера ордена Почесного легіону, теж, скоріш за все, таємного агента лібералів, оскільки був учасником наполеонівських

походів.

Про своє рішення мер повідомив дружину. Пані де Реналь, висока, статурна жінка, вважалася першою красунею. У її вигляді, у манері триматися було щось простодушне і юне. Її наївна грація, якась прихована пристрасність могли б, мабуть, полонити серце парижанина. Але якщо б пані де Реналь дізналася, що здатна справити враження, то згоріла б від сорому. Гучну славу її доброчесності принесли безплідні залицяння пана де Вально. А позаяк вона уникала у Вер'єрі будь-яких розваг, то про неї стали говорити, що вона надто хизується своїм походженням. Пані де Реналь же хотілося лише одного — щоб ніхто не заважав їй блукати її чудовим садом. Це була проста душа: вона ніколи не засуджувала свого чоловіка і не могла зізнатися самій собі, що їй з ним нудно, адже не уявляла, що між подружжям можуть бути інші, більш ніжні стосунки.

Батько Сорель надзвичайно здивувався, а ще більше зрадів пропозиції пана де Реналю відносно Жульєна. Він ніяк не міг зрозуміти, заради чого такій поважній людині могло спасти на думку взяти до себе його дармоїда-сина та ще запропонувати триста франків на рік зі столом й одягом.

Підійшовши до своєї майстерні, батько Сорель не знайшов Жульєна біля пили, де йому належало бути. Син сидів верхи на кроквах і читав книжку. Нічого більш ненависного для старого Сореля не було. Він ще міг вибачити Жульєну його миршаву будову, яка була малопридатною для фізичної роботи, але ця пристрасть до читання виводила його з себе: сам він читати не вмів. Потужний удар вибив книжку з рук Жульєна, а другий удар обрушився йому на голову. Увесь у крові, Жульєн зіскочив на землю; його щоки палали. Це був невисокий юнак років вісімнадцяти, доволі тендітний, з неправильними, але тонкими рисами обличчя і каштановим волоссям. Великі чорні очі, які в хвилину спокою блищали розумом і вогнем, зараз горіли найлютішою ненавистю. Стрункий і гнучкий стан юнака свідчив скоріше про спритність, ніж про силу. З найранніших років його замислений вигляді надмірна блідість наводили батька на думку, що його син не жилець на білому світі, а якщо й виживе, то стане для родини тягарем. Усі домашні зневажали його, і він ненавидів своїх братів і батька.

Жульєн ніде не вчився. Відставний лікар, до якого він прив'язався всім серцем, навчив його латині й історії. Помираючи, старий заповідав хлопчику свій хрест Почесного легіону, рештки маленької пенсії і тридцять—сорок томів книжок.

Наступного дня старий Сорель відправився в дім мера. Побачивши, що панові меру прямо-таки кортить здобути його сина, хитрий старий домігся того, щоб утримання Жульєна було підвищено до чотирьохсот франків на рік.

Тим часом Жульєн, дізнавшись, що його очікує посада вихователя, ще вночі пішов з дому, вирішивши сховати в надійне місце свої книжки і хрест Почесного легіону. Він відніс усе це до свого приятеля Фуке, молодого лісоторговця, що мешкав високо в горах.

Слід сказати, що рішення стати священиком він прийняв не дуже давно. З самого дитинства Жульєн мав військовою службою. Потім, уже підлітком, він із завмиранням серця слухав оповіді старого полкового лікаря про битви, в яких той брав

участь. Але коли Жульєну виповнилося чотирнадцять років, він побачив, яку роль в оточуючому його світі відіграє церква.

Він припинив говорити про Наполеона і заявив, що збирається стати священиком. Його постійно бачили з Біблією в руках; він заучував її напам'ять. Перед добрим старим кюре, що наставляв його в богослов'ї, Жульєн не дозволяв собі виказувати інших почуттів, окрім благочестя. Хто б міг подумати, що в цьому юнакові з лагідним дівочим обличчям чаїлася непохитна рішучість витерпіти все, щоб пробити собі дорогу, а це перш за все означало вирватися з Вер'єра; батьківщину свою Жульєн ненавидів.

Він повторював собі, що Бонапарт, невідомий і бідний поручик, став володарем світу за допомогою своєї шпаги. За часів Наполеона військова доблесть була необхідною, але тепер усе змінилося. Тепер священик у сорок років отримує платню втричі більшу, ніж найвідоміші наполеонівські генерали.

Але одного разу він все ж таки видав себе раптовим спалахом того вогню, що томив його душу. Якось на обіді, у колі священиків, де його відрекомендували як справжнє диво премудрості, Жульєн раптом почав палко звеличувати Наполеона. Щоб покарати себе за необачність, він прив'язав до грудей праву руку, удавши, немовби вивихнув її, і ходив так цілих два місяці. Після цієї, ним же самим вигаданої, кари він пробачив себе.

Пані де Реналь не подобалася ідея чоловіка. Вона уявляла собі грубого нечепуру, що буде кричати на її коханих хлопчиків, а може, навіть сікти. Але вона була приємно здивована, побачивши селянського переляканого парубка, зовсім ще хлопчика, з блідим обличчям. Жульєн же, побачивши, що красива й нарядна пані називає його "добродій", ласкаво розмовляє з ним і просить не сікти її дітей, якщо вони не будуть знати уроків, просто розтанув.

Коли весь її страх за дітей остаточно розсіявся, пані де Реналь із здивуванням помітила, що Жульєн надзвичайно красивий. Її старшому сину було одинадцять, і вони з Жульєном могли стати товаришами. Юнак зізнався, що вперше входить до чужого дому і тому потребує її протегування. "Пані, я ніколи не буду бити ваших дітей, присягаюся вам перед Богом",— вимовив він і насмілювався поцілувати її руку. Її дуже здивував цей жест, і тільки потім, подумавши, вона обурилася.

Мер видав Жульєну тридцять шість франків за перший місяць, узявши з нього слово, що з цих грошей старий Сорель не отримає жодного су і що відтепер юнак не буде бачитися з рідними, чії манери не підходять для дітей де Реналья.

Жульєну пошили новий чорний одяг, і він постав перед дітьми, немов утілена поважність. Тон, яким він звернувся до дітей, уразив пані де Реналь. Жульєн сказав їм, що буде навчати їх латині, і продемонстрував свою дивовижну здатність читати напам'ять цілі сторінки із Священного Писання, причому з такою легкістю, немовби він говорив рідною мовою.

Незабаром титул "добродій" закріпився за Жульєном — віднині навіть слуги не насмілювалися заперечувати його право на це. Не минуло й місяця після появи в домі нового вихователя, як уже сам пан де Реналь почав ставитися до нього з повагою. Старий кюре, який знав про захоплення юнака Наполеоном, не підтримував жодних

відносин з паном до Реналем, тому вже ніхто не міг видати їм давню пристрась Жульєна до Бонапарта; сам же він говорив про нього не інакше як з огидністю.

Діти обожнювали Жульєна; він же не відчував до них ніякої любові. Холодний, справедливий, безпристрасний, але тем не менш любий, бо його поява розсіяла скуку в домі, він був добрим вихователем. Сам же він відчував лише ненависть і відразу до цього вищого світу, куди його допустили до самого краєчку столу.

Свою пані юний гувернер вважав красунею і разом з тим ненавидів за її вроду, вбачаючи в цьому перешкоду на своєму шляху до процвітання. Пані де Реналь належала до числа тих провінціалок, які попервах можуть здаватися дурненькими. Вона не мала жодного життєвого досвіду, не намагалася блиснути в розмові. Наділена тонкою і гордою душею, у своєму несвідомому прагненні до щастя вона часто-густо просто не помічала того, що робили ці брутальні люди, якими оточила її доля. Вона не виявляла жодної цікавості до того, що говорив або робив її чоловік. Єдиним, на що, по суті, вона звертала увагу, були її діти.

Брутальний сміх, знизування плечима та яка-небудь заяложена фраза щодо жіночих примх — ось усе, що вона отримувала у відповідь, коли в перші роки шлюбу намагалася поділитися своїми почуттями з чоловіком. І пані де Реналь була впевнена, що всі чоловіки є такими, як її чоловік і пан Вально. Але навіть після стількох років вона все ж таки не могла звикнути до цих товстосумів, серед яких їй доводилося жити. Це й стало причиною успіху юного Жульєна. У симпатії до цієї шляхетної і гордої душі вона відчула якусь живу радість, сяючу чарівністю новизни. Незабаром їй стало здаватися, що великодушність, душевна шляхетність — це все притаманне тільки цьому молоденькому богослову.

Пані де Реналь, багата спадкоємиця богобоязливої тітки, вихована в єзуїтському монастирі й віддана заміж шістнадцяти років за немолодого дворянина, за все своє життя ніколи не відчувала і не бачила нічого, що хоча б трохи було схоже на кохання. А те, про що вона дізналася з кількох романів, які випадково потрапили їй до рук, здавалося їй чимось зовсім винятковим. Завдяки цьому невіданню пані де Реналь, цілком захоплена Жульєном, перебувала в повному блаженстві, і їй навіть не спадало на думку докоряти собі за щось.

Сталося так, що покоївка пані де Реналь, Еліза, закохалася в Жульєна. На сповіді вона зізналася в цьому абатові Шелану і сказала, що отримала спадок і тепер хотіла б одружитися з Жульєном. Кюре щиро порадів за Елізу, але, на його подив, Жульєн рішуче відмовився від цієї пропозиції, пояснивши, що вирішив стати священником.

Влітку родина де Реналів переїхала до свого маєтку у Вержі, і тепер Жульєн цілі дні проводив з пані де Реналь, яка вже починала розуміти, що кохає його. Але чи кохав її Жульєн? Усе, що він робив для зближення з цією жінкою, яка, безумовно, йому подобалася, він робив зовсім не через справжнє кохання, якого, на жаль, не відчував, а через фальшиве уявлення про те, що саме так він може виграти героїчну битву з тим класом, який він так ненавидів.

Щоб утвердитися у своїй перемозі над ворогом, у той час, коли пан де Реналь

сварив і проклинав "цих шахраїв і яacobінців, що набивали собі гаманці", Жульєн осипав пристрасними поцілунками руку його дружини. Бідна пані де Реналь запитувала себе: "Невже я кохаю? Адже ніколи в житті я не відчувала до чоловіка нічого схожого на цю жахливу мару!" Жодне удавання ще не заплямувало чистоти цієї невинної душі, що була введена в оману пристрастю, якої ніколи не зазнавала.

За декілька днів Жульєн, свідомо здійснюючи свій план, освідчився їй. "Я ще тому маю досягнути успіху в цієї жінки,— продовжувало нашіптувати йому його мілке марнославство,— що, коли потім кому-небудь спаде на думку дорікнути мені жалюгідним званням гувернера, я зможу натякнути, що мене на це штовхнуло кохання".

Жульєн домігся свого, вони стали коханцями. Вночі, перед першим побаченням, коли він сказав пані де Реналь, що прийде до неї, Жульєн не пам'ятав себе від страху. Але, побачивши пані де Реналь, таку прекрасну, він забув усі свої марнославні розрахунки. Спочатку він побоювався, що до нього ставляться як до коханця-слуги, але потім його побоювання розсіялися, і він сам зі всім запалом юності закохався до нестями.

Пані де Реналь страждала через те, що на десять років старша за Жульєна, що не зустріла його раніше, коли була молодшою. Жульєну, звичайно, подібні думки в голову не приходили. Кохання його значною мірою все ще було скоріше марнославством: Жульєн радів, що він, убогий, нікчемне, жалюгідне створіння, володіє такою красунею. Високе становище його коханої мимоволі підвищувало його у власних очах. Пані де Реналь, у свою чергу, знаходила духовну насолоду в тому, що мала змогу наставляти у будь-яких дрібницях цього обдарованого юнака, який, як усі вважали, далеко піде. Проте докори сумління і страх перед викриттям щогодинно краями душу бідної жінки.

Раптово захворів молодший син пані де Реналь, і їй стало здаватися, що це Божа кара за гріх. "Пекло,— казала вона,— пекло — адже це було б милістю для мене: значить, мені було б подаровано ще кілька днів на землі, з ним... Але пекло в цьому житті, смерть моїх дітей... І проте, можливо, цією ціною мій гріх був би спокутуваний... О Боже великий, не дай мені прощення такою жахливою ціною! Ці нещасні діти, хіба ж вони винні перед тобою! Я, одна я винна! Я согрішила, я кохаю людину, що не чоловік мені". На щастя, хлопчик одужав.

Їх роман не міг довго лишатися таємницею для прислуги, проте сам пан де Реналь нічого не знав. Покоївка Еліза, зустрівши пана Вально, поділилася з ним новиною: у її господині роман з молодим гувернером. Того ж вечора пан де Реналь одержав анонімного листа, де його повідомляли про зраду дружини. Коханці здогадувалися, хто є автором листа, і виробили свій план. Вирізвавши із книжки літери, вони склали свого анонімного листа, використавши папір, подарований паном Вально: "Пані. Усі ваші пригоди є відомі, а особи, зацікавлені в тому, щоб покласти їм край, попереджені. Керуючись добрими почуттями до вас, які в мене ще не зовсім зникли, пропоную вам раз і назавжди порвати з цим хлопчиськом. Якщо ви настільки розсудливі, що скористаєтеся цією порадою, ваш чоловік буде вважати, що повідомлення, яке він

одержав, неправдиве, і його так і залишать у цій омані. Знайте, таємниця ваша в моїх руках: тремтіть, нещасна! Настав час, коли ви повинні схилитися перед моєю волею".

Пані де Реналь сама передала чоловікові листа, одержаного немовби від якогось підозрілого суб'єкта, і поставила вимогу негайно звільнити Жульєна. Сцена була розіграна блискуче — пан де Реналь їй повірив. Він швидко зрозумів, що, відмовивши Жульєну, спричинить тим самим скандали і поговори в місті, і всі вирішать, що гувернер насправді є коханцем його дружини. Пані де Реналь допомагала чоловіку утвердитися в думці, що всі оточуючі попросту заздрять їм.

Цікавість до Жульєна, злегка підігріта розмовами про його роман з пані де Реналь, посилювалася. Юного богослова запрошували вдома багатих мешканців міста, а пан Вально навіть запропонував йому перейти гувернером до його дітей, збільшивши утримання до вісімсот франків. Усе місто жваво обговорювало нову любовну історію. Заради власної безпеки і щоб уникнути подальших підозр, Жульєн і пані де Реналь вирішили розстатися.

Тим часом пан де Реналь погрожував публічно викрити підступи "цього негідника Вально" і навіть викликати його на дуель. Пані де Реналь розуміла, до чого це може призвести, і за якихось дві години зуміла переконати чоловіка, що йому слід триматися зараз якомога приязніше з Вально. Нарешті пан де Реналь уже власним розумом дійшов до надзвичайно тяжкої для нього думки відносно грошей: для них є занадто невідгідним, щоб зараз, у самий розпал міських пліток, Жульєн лишився в місті і пішов на службу до пана Вально. Для перемоги де Реналья над його супротивником необхідно, щоб Жульєн поїхав із Вер'єра і вступив до семінарії в Безансоні, як радив наставник юнака, абат Шелан. Але в Безансоні треба було на щось жити, і пані де Реналь благала Жульєна прийняти гроші від її чоловіка. Юнак потішав свою пиху надією на те, що візьме цю суму лише в борг і сплатить його з відсотками протягом п'яти років. Проте останньої миті він навідріз відмовився від грошей, на велику радість пана де Реналья.

Напередодні від'їзду Жульєну вдалося попрощатися з пані де Реналь: він потай прокрався до її кімнати. Але побачення їх було гірким: обом здавалося, що вони розлучаються назавжди.

Приїхавши до Безансона, він підійшов до воріт семінарії, побачив залізний позолочений хрест і подумав: "Ось воно, це пекло на землі, з якого мені вже не вийти!" Його ноги підломлювалися.

Ректор семінарії пан Пірар одержав від вер'єрського кюре Шелана листа, у якому той вихваляв тямущість, пам'ять і чудові здібності Жульєна і просив для нього стипендії, якщо той складе необхідні іспити. Абат Пірар три години екзаменував юнака і настільки був уражений його знаннями в латині й теології, що прийняв до семінарії хоча й на невелику стипендію, і навіть виявив велику милість, поселивши в окремій келії.

Новому семінаристу треба було вибрати собі духівника, і він зупинився на абаті Пірарі, але незабаром довідався, що в ректора багато ворогів серед єзуїтів, і подумав, що вчинив необачно, не підозрюючи, що буде значити для нього пізніше цей вибір.

Усі перші кроки Жульєна, перекопаного, що він діє обережно, виявилися, як і вибір духівника, занадто нерозважливими. Уведений в оману тією самовпевненістю, що притаманна людям з уявою, він сприймав свої наміри за факти, які здійснилися, і вважав себе неперевершеним лицеміром. "На жаль! Це єдина моя зброя! — розмірковував він.— Якби зараз були інші часи, я б заробляв свій хліб справами, які говорили б самі за себе перед лицем неприятеля".

Приблизно десять семінаристів були оточені ореолом святості: вони бачили видіння. Бідні юнаки майже не виходили з лазарету. Ще в сотні семінаристів міцна віра поєднувалася з невтомною старанністю. Вони працювали так, що ледве тягали ноги, але користі було мало. Решта були просто темними невігласами, що навряд чи були здатні пояснити, що означають латинські слова, які вони визуджували з ранку до ночі. Цим простим селянським хлопцям здавалося, що заробляти на хліб, вивчивши кілька слів латиною, набагато легше, ніж порпатися в землі. З перших же днів Жульєн вирішив, що швидко досягне успіху. "У будь-якій роботі потрібні люди з головою,— розмірковував він.— У Наполеона я став би сержантом; а посеред цих майбутніх попів я буду старшим вікарієм".

Жульєн не знав одного: бути першим вважалося в семінарії гріхом гордовитості. З часів Вольтера французька церква зрозуміла, що її справжні вороги — це книжки. Великі успіхи в науках, і навіть у священних науках, здавалися їй підозрілими, і не безпідставно, тому що ніхто не зможе заважати освіченій людині перейти на бік ворога! Жульєн багато працював і швидко опанував знання, вельми корисні для служителя церкви, хоча, на його думку, вони були цілком неправдивими і не викликали в нього ніякого інтересу. Він думав, що про нього всі забули, не підозрюючи, що пан Пірар отримав і спалив багато листів від пані де Реналь.

На шкоду собі, після багатьох місяців навчання Жульєн усе ще зберігав вигляд людини мислячої, що давало семінаристам підстави дружно його ненавидіти. Усе щастя його співтоваришів полягало переважно у тривному обіді, усі вони відчували благоговіння перед людьми в одязі з тонкого сукна, а освіта полягала в безмежній і беззаперечній повазі до грошей. Спочатку Жульєн ледве не задихався від почуття презирства до них. Але врешті-решт у ньому ворухнулася жалість до цих людей, переконаних, що духовний сап надасть їм можливість довго і постійно насолоджуватися цим великим щастям — ситно обідати й тепло одягатися. Його красномовство, його білі руки, його надмірна охайність — усе викликало ненависть до нього.

Абат Пірар призначив його репетитором з Нового і Старого завіту. Жульєн не тямив себе від радощів: це було його перше підвищення. Він міг обідати сам, і в нього був ключ від саду, де він прогулювався, коли там нікого не було.

На свій великий подив, Жульєн зрозумів, що його стали менше ненавидіти. Його небажання вдаватися до розмов, його відлюдність тепер розцінювалися як почуття власної гідності. Його приятель Фуке від імені рідних Жульєна прислав до семінарії оленя й кабана. Цей дар, який значив, що родина Жульєна належить до тієї верстви суспільства, до якого слід ставитися з повагою, завдав смертельного удару

заздрісникам. Жульєн отримав право на перевагу, освячену заможністю.

У цей час проходив рекрутський набір, але Жульєн, як семінарист, не підлягав призову. Він був глибоко вражений цим: "Ось і прийшла для мене мить, яка двадцять років тому дозволила б мені вступити на шлях героїв!"

У перший день іспитів панове екзаменатори були вельми розгнівані тим, що їм доводилося постійно ставити на перше місце у своєму списку Жульєна Сореля — улюбленця абата Пірара. Але на останньому іспиті один спритний екзаменатор спровокував Жульєна читати Горація, тут же звинуватив його в цьому яку цілком нечестивому занятті, й одвічний ворог абата Пірара абат Фрілер поставив напроти імені Жульєна номер 198.

Ось уже цілих десять років Фрілер усіма засобами намагався прибрати свого супротивника з посади ректора семінарії. Абат Пірар не займався інтригами і ревно виконував свої обов'язки. Але Господь наділив його жовчним темпераментом, а такі натури глибоко відчують образу. Він вже сто разів подав би у відставку, коли б не був переконаний, що дійсно приносить користь на своїй посаді.

За кілька тижнів Жульєн одержав листа від якогось Поля Сореля, який назвав себе його родичем, з чеком на п'ятсот франків. У листі говорилося, що якщо Жульєн має намір і надалі з такою ж ретельністю вивчати славетних авторів-латинян, він буде щороку отримувати таку ж суму.

Таємним благодійником Жульєна був маркіз де Ла-Моль, якому вже багато років доводилося вести позов з абатом Фрілером щодо одного маєтку. У цьому позові йому допомагав абат Пірар, що взявся за справу з усією пристрасністю своєї натури. Пан де Фрілер був надзвичайно ображений подібним нахабством. Постійно листуючись з абатом Піраром щодо однієї справи, маркіз не міг не оцінити абата, і мало-помалу їхнє листування набуло дружнього характеру. Тепер абат Пірар розповів своєму заступнику історію з Жульєном і те, як його, абата, хочуть примусити піти у відставку.

Маркіз не був скупим, але досі йому ніколи не вдавалося примусити абата прийняти від нього хоч якусь суму. Тоді йому спало на думку відіслати п'ятсот франків улюбленому учню абата. Незабаром Пірар одержав від маркіза де Ла-Моля листа: той запрошував його до столиці й обіцяв одну з найкращих парафій неподалік від Парижа. Лист примусив абата врешті-решт прийняти рішення. У посланні до єпископа він детально виклав причини, які змусили його покинути єпархію, і довірив віднести листа Жульєну. Його преосвященство прийняв молодого абата вельми люб'язно і навіть подарував йому вісім томів Тацита. Сам цей факт, на величезний подив Жульєна, викликав незвичайну реакцію оточуючих: перед ним стали запобігати.

Незабаром із Парижа прийшло повідомлення, що абата Пірара призначено в чудову парафію за чотири льє від столиці. Маркіз де Ла-Моль прийняв абата Пірара у своєму паризькому особняку і згадав у бесіді, що шукає кмітливого юнака, який би зайнявся його листуванням. Абат запропонував йому взяти Жульєна Сореля, похваливши його енергію, розум і високу душу. Отже, мрія Жульєна потрапити до Парижа ставала реальністю.

Перш ніж відправитися до столиці, Жульєн вирішив таємно побачитися з пані де Реналь. Вони не бачилися вже чотирнадцять місяців. Це було побачення, повне згадок про минулі щасливі дні кохання і розповідей про тяжке семінарське життя.

Незважаючи на те, що пані де Реналь цілий рік провела в благочесті і страху перед карою Божою за свій гріх, вона не змогла встояти перед коханням Жульєна. Він провів у її кімнаті не лише ніч, а й день і пішов тільки наступної ночі.

Частина друга

Маркіз де Ла-Моль, маленький худий чоловік, з гострим поглядом, прийнявши нового секретаря, велів йому замовити повий гардероб, включаючи дві дюжини сорочок, запропонував брати уроки танців і видав платню за першу чверть року. Побувавши у всіх майстрів, Жульєн помітив, що всі вони ставилися до нього вельми поважливо, а швець, записуючи його ім'я в книжку, вивів: "Пан Жульєн де Сорель". "Ви, мабуть, ще перетворитеся на фата",— суворо зазначив абат Пірар.

Увечері у вітальні маркіза зібралось вишукане товариство. Були тут також молодий граф Норбер де Ла-Моль і його сестра Матильда, молода, струнка білявка з дуже красивими очима. Жульєн мимоволі порівняв її з пані де Реналь, і дівчина йому не сподобалася. Проте граф Норбер здався йому чарівним з усіх поглядів.

Жульєн приступив до виконання своїх обов'язків — вів листування маркіза, учився їздити верхи, відвідував лекції з богослов'я. Незважаючи на зовнішню люб'язність і доброзичливість оточуючих, він почував себе в цій родині цілком самотнім.

Абат Пірар поїхав у свою парафію. "Якщо Жульєн є тільки очеретом хитким, то нехай гине, а якщо це людина мужня, нехай пробивається сам",— розсудив він.

Новий секретар маркіза — цей блідий юнак у чорному костюмі — справляв дивне враження, і пані де Ла-Моль запропонувала навіть своєму чоловікові відсилати його куди-небудь, коли в них будуть збиратися особливо поважні особи. "Я хочу довести дослід до завершення,— відповів маркіз.— Абат Пірар вважає, що ми чинимо неправильно, пригноблюючи самолюбство людей, яких ми наближуємо до себе. Спіратися можна лише на те, що завдає опору". Господарі дому, як помітив Жульєн, занадто звикли принижувати людей просто заради розваги, тому їм не доводилося розраховувати на справжніх друзів.

У розмовах, що велись у вітальні маркіза, не дозволялося жодних жартів щодо Господа Бога, стосовно духовенства, людей певного стану, артистів, яким протегує двір,— тобто щодо чогось такого, що вважалося раз і назавжди встановленим; жодним чином не заохочувалося схвально говорити про Беранже, Вольтера і Руссо — словом, про те, що хоча б трохи віддавало вільнодумством. Найголовніше ж — заборонялося говорити про політику; про решту можна було розмовляти цілком вільно. Незважаючи на гарний тон, на відмінну ввічливість, на бажання бути приємним, на всіх обличчях читалася нудьга. У цій атмосфері пишноти і нудьги Жульєна приваблював лише пан де Ла-Моль, що мав великий вплив при дворі.

Одного разу юнак навіть запитав у абата Пірара, чи обов'язково для нього обідати щодня за столом маркіза. "Це є рідкісна честь!" — вигукнув з обуренням абат,

скромний буржуа за походженням, який надзвичайно цінував обід за одним столом з вельможею. Жульєн же зізнався йому, що це найтяжчий з його обов'язків, він навіть боїться заснути від нудьги. Легкий шум примусив їх обернутися. Жульєн побачив мадемуазель де Ла-Моль, що стояла і слухала їхню розмову. Розмова відбувалася в бібліотеці, і Матильда прийшла сюди за книжкою. "Цей не народився, щоб повзати навколішки",— подумала вона з повагою про секретаря батька.

Минуло кілька місяців. За цей час новий секретар настільки при звичаївся, що маркіз доручив йому найскладніші справи: слідкувати за управлінням його землями у Бретані і Нормандії, а також вести листування щодо горезвісного позову з абатом де Фрілером. Маркіз вважав Жульєна цілком годящою для себе людиною, бо Сорель працював завзято, був мовчазним і толковим.

Одного разу в кафе, куди Жульєна загнала злива, юнак зіткнувся з якимсь високим на зріст молодиком у товстому суконному сюртуці, що похмуро і пильно розглядав його. Жульєн зажадав пояснень. У відповідь чоловік у сюртуці вибухнув брутальною лайкою. Жульєн викликав його на дуель. Чоловік жбурнув йому з півдюжини візитних карток і пішов, погрожуючи кулаком.

Разом із секундантом, товаришем по вправах на рапірах, Жульєн відправився за адресою, що була вказана на візитівках, щоб знайти пана Шарля де Бовуазі. Їх зустрів високий юнак, одягнений наче лялька. Але, на жаль, це не був учорашній зневажник. Вийшовши з будинку кавалера де Бовуазі в препоганому гуморі, Жульєн побачив учорашнього нахабу — це був фурман, який, мабуть, украв у хазяїна візитні картки. Жульєн обсипав його ударами хлиста, а у лакеїв, що кинулися на допомогу товаришеві, кілька разів вистрелив.

Кавалер де Бовуазі, що з'явився на шум, з'ясувавши, у чому справа, із жартівливою холонокровністю заявив, що тепер і в нього є підстави для дуелі. Дуель закінчилася в одну хвилину: Жульєн отримав кулю в руку. Йому зробили перев'язку і доставили додому. "Боже мій! Так ось це і є дуель? Тільки і всього?" — думав юнак.

Ледве вони розсталися, кавалер де Бовуазі довідався про Жульєна, щоб вирішити, чи буде пристойним зробити йому візит. На свій жаль, він дізнався, що бився з простим секретарем пана де Ла-Моля, та ще через фурмана. Можна не сумніватися, що в товаристві це справить враження!

Того ж вечора кавалер і його друг поквапились розповісти всім, що пан Сорель, "до речі, дуже люб'язний юнак",— побічний син близького друга маркіза де Ла-Моля. Цій історії усі повірили. Маркіз, у свою чергу, не спростував легенду, що народилася.

...Маркіз де Ла-Моль уже півтора місяця не виходив із дому — у нього загострилася подагра. Тепер він більшу частину часу проводив разом зі своїм секретарем. Він примушував його читати вголос газети, перекладати з латині давніх авторів. Жульєн говорив з маркізом про все, замовчавши лише дві речі: своє фанатичне обожнювання Наполеона, ім'я якого розлючувало маркіза, і свою цілковиту невіру, бо це не дуже личило образу майбутнього кюре.

Пана де Ла-Моля зацікавив цей своєрідний характер. Він бачив, що Жульєн

відрізняється від інших провінціалів, які заповнили Париж, і повадився з ним як із сином, навіть прив'язався до нього.

За дорученням патрона Жульєн поїхав на два місяці до Лондона. Там він зблизився з молодими російськими та англійськими сановниками і раз на тиждень обідав у посла Його величності.

Після Лондона маркіз вручив Жульєну орден, який заспокоїв врешті-решт гордість юнака; він став більш говірким, не так часто відчував себе ображеним і не сприймав на свій рахунок різні слівця, якщо розібратися, дійсно не зовсім чемні, але ж у жвавій розмові вони можуть вирватися у будь-кого!

Завдяки цьому ордену Жульєн удостоївся честі вельми незвичайного відвідання: до нього прийшов з візитом пан барон де Вально, який приїхав до Парижа подякувати міністру за свій титул. Тепер Вально націлювався на посаду мера міста Вер'єра замість де Реналья і прохав Жульєна представити його пану де Ла-Моль. Жульєн розповів маркізу про Вально і всі його витівки і фокуси. "Ви не лише представите мені завтра ж цього нового барона,— сказав йому де Ла-Моль,— але й запросите його обідати. Це буде один з наших нових префектів".— "У такому випадку,— холодно вимовив Жульєн,— я прошу у вас місце директора будинку піклування для мого батька".— "Чудово,— відповів маркіз, раптово розвеселившись,— згоден. Бачу, що ви виправляєтеся".

Одного разу, зайшовши до їдальні, Жульєн побачив Матильду де Ла-Моль у глибокій жалобі, хоча ніхто з родини не був у чорному. Ось що розповіли Жульєну про "манію мадемуазель де Ла-Моль".

30 квітня 1574 року найвродливішого юнака того часу, Боніфаса де Ла-Моля, коханого королеви Маргарити Наваррської, було обезголовлено на Гревській площі в Парижі. Легенда говорить, що Маргарита Наваррська потай забрала голову свого страченого коханця, опівночі відправилася до підніжжя Монмартрського пагорба і власноруч поховала її у каплиці.

Мадемуазель де Ла-Моль, яку, до речі, звали Матильда-Маргарита, щороку 30 квітня одягалася в жалобу на честь предка своєї родини. Жульєн був вражений і розчулений цією романтичною історією. Звикнувши до цілковитої природності пані де Реналь, він не знаходив у паризьких жінках нічого, окрім манірності, і не знав, про що розмовляти з ними. Мадемуазель де Ла-Моль виявилася винятком.

Тепер він довго розмовляв з нею, гуляючи ясними весняними днями садом. Та й сама Матильда, яка крутила всіма в домі, ставилася поблажливо до розмов з ним, майже в дружньому тоні. Він з'ясував, що вона є вельми начитаною, думки, які Матильда виголошувала під час-прогулянок, дуже відрізнялися від того, що вона говорила у вітальні. Іноді вона так запалювалася і говорила з такою щирістю, що зовсім не нагадувала колишню зарозумілу й холодну Матильду.

Минув місяць. Жульєн став думати, що він подобається цій вродливій гордячці. "Ось було б забавним, коли б вона закохалася в мене! Чим холодніше і поважніше я з нею поводжуся, тим сильніше вона домагається моєї дружби. У неї відразу спалахують очі,

як тільки я з'являюся. Боже мій, до чого ж вона гарна!" — думав він.

У своїх мріях він намагався оволодіти нею, а потім піти. І горе тому, хто спробував би його затримати!

Матильда де Ла-Моль була найпринагіднішою нареченою в усьому Сен-Жерменському передмісті. Вона мала все: багатство, знатність, високе походження, розум, вроду. Дівчина її віку, вродлива, розумна — де ще вона могла знайти сильні відчуття, як не в коханні? Але її шляхетні кавалери були занадто нудними! Прогулянки ж із Жульеном приносили їй задоволення, її захоплювали його гордість, тонкий розум. І раптом Матильді спало на думку, що їй випало щастя покохати цього простолюдина.

Кохання з'являється їй лише як героїчне почуття,— те, що зустрічалось у Франції за часів Генріха III. Таке кохання не здатне боягузливо відступати перед перешкодами, воно штовхає на великі справи. Насмілитися покохати людину, що є такою далекою від неї за своїм суспільним становищем,— уже в цьому є велич і завзяття. Побачимо, чи буде її обранець і падалі гідним її!

Жахлива підозра, що мадемуазель де Ла-Моль лише робить вигляд, ніби небайдужа до нього, з єдиною метою виставити його посміховиськом перед своїми кавалерами, різко змінила ставлення Жульєна до Матильди. Тепер він похмурим, крижаним поглядом відповідав на її погляди, з уїдливою іронією відкидаючи запевнення в Дружбі, і твердо вирішив, що в жодному випадку не дасть обманути себе будь-якими знаками уваги, які робила йому Матильда.

Вона прислала йому листа — освідчення. Жульєн відчув хвилини тріумфу — він, плебей, отримав освідчення від дочки вельможі! Син теслі переміг!

Мадемуазель де Ла-Моль прислала йому ще два листи, написавши, що чекає його в себе у кімнаті о першій після півночі. Підозрюючи, що це може бути пастка, Жульєн вагався. Але потім, щоб не виглядати боягузом, рішився. Приставивши драбину до вікна Матильди, він тихесенько піднявся, тримаючи в руці пістолет і дивуючись тому, що його досі не схопили. Жульєн не знав, як поводитися, і спробував обійняти дівчину, але вона, відштовхнувши його, наказала перш за все спустити донизу драбину. "І це закохана жінка! — подумав Жульєн.— І вона ще насмілюється говорити, що кохає! Така холонокровність, така розсудливість!"

Матильду охопило тяжке почуття сорому, вона жахнулася того, що затіяла. "Ти маєш мужнє серце,— сказала вона йому.— Я зізнаюся тобі: мені хотілося перевірити твою хоробрість". Жульєн відчув гордість, але це зовсім не нагадувало те душевне блаженство, якого він зазнавав від зустрічі з пані де Реналь. У його відчуттях зараз не було нічого ніжного — лише бурхливий захват честолюбства, а Жульєн перш за все був честолюбним.

Цієї ночі Матильда стала його коханкою. Її любовні поривання були трохи нарочитими. Пристрасне кохання було для неї скоріше якимось зразком, який потрібно було наслідувати, а не тим, що виникає само по собі. Мадемуазель де Ла-Моль вважала, що вона виконує обов'язок відносно самої себе і свого коханця, і тому в її душі не прокинулося жодної гідності. "Бідолашний виявив цілком бездоганну хоробрість,—

говорила вона собі,— він має бути ошасливленим, інакше це буде легкодухістю з мого боку".

Вранці, вибравшись з кімнати Матильди, Жульєн відправився верхи до Медонського лісу. Він відчував себе скоріше здивованим, ніж щасливим. Усе, що напередодні стояло високо над ним, тепер опинилося поряд або навіть значно нижче. Для Матильди ж у подіях цієї ночі не було нічого несподіваного, окрім горя і сорому, які охопили їх, замість того п'яного блаженства, про яке розповідається в романах. "Чи не помилилася я? Чи кохаю я його?" — говорила вона собі.

У наступні дні Жульєн був дуже здивований незвичайною холодністю Матильди. Спроба поговорити з нею закінчилася шаленими докорами в тому, що він немовби уявив, ніби отримав на неї якісь особливі права. Тепер коханці запалали один до одного шаленою ненавистю і заявили, що між ними все скінчилося. Жульєн запевнив Матильду, що все назавжди лишиться непохитною таємницею.

Через день після їх освідчення і розриву Жульєн був вимушений зізнатися собі, що кохає мадемуазель де Ла-Моль. Минув тиждень. Він спробував ще раз заговорити з нею про кохання. Вона образила його, сказавши, що не може дійти туди від жаху, що віддалася першому зустрічному. "Першому зустрічному?" — вигукнув Жульєн і кинувся до старовинної шпаги, що зберігалася в бібліотеці. Він відчував, що міг би вбити її тут же на місці. Потім, задумливо подивившись на лезо старої шпаги, Жульєн уклав її знову в піхви і з незворушним спокоєм повісив на те саме місце. Між тим мадемуазель де Ла-Моль тепер із захопленістю згадувала про ту дивовижну хвилину, коли її майже не вбили., думаючи при цьому: "Він гідний бути моїм господарем... Скільки знадобилося би сплавити разом цих чудових юнаків з вищого товариства, щоб досягти такого вибуху пристрасті!"

Після обіду Матильда сама заговорила з Жульєном і дала йому зрозуміти, що не має нічого проти прогулянки садом. Її знову тягнуло до нього. Вона з дружньою відвертістю розповідала йому про свої сердечні переживання, описувала короточасні захоплення іншими чоловіками. Жульєн зазнавав жахливих ревностей.

Ця безжальна відвертість тривала цілий тиждень. Тема розмов, до якої вона постійно поверталася з якоюсь жорстокою захопленістю, була тією самою — описування почуттів, які Матильда відчувала до інших. Страждання коханця приносили їй задоволення. Після однієї з таких прогулянок, збожеволівши від кохання і горя, Жульєн не витримав. "Ви мене зовсім не кохаєте? А я молитися на вас готовий!" — вигукнув він. Ці щирі і настільки необачливі слова миттєво змінили все. Матильда, переконавшись, що її кохають, відразу відчула до нього цілковите презирство.

І все ж мадемуазель де Ла-Моль подумки оцінювала перспективи своїх стосунків з Жульєном. Вона бачила, що перед нею людина з піднесеною душею, що думка його не прямує уторованою стежкою, яку проклала посередність. "Якщо я стану подругою такої людини, як Жульєн, якому бракує лише статку,— а він у мене є,— я буду постійно привертати до себе загальну увагу. Життя моє не пройде непоміченим,— думала вона.— Я не тільки не буду відчувати постійного страху перед революцією, як мої

кузини, які так тремтять перед черню, що не наважуються прикрикнути на фурмана, я, безумовно, буду відігравати якусь велику роль, адже людина, яку я обрала,— людина із залізним характером і безмежним честолобством. Чого йому бракує? Друзів, грошей? Я дам йому і те, й друге".

Жульєн був занадто нещасливим і занадто враженим, щоб розгадати настільки складні любовні маневри. Він вирішив, що треба ризикнути і ще раз проникнути до кімнати своєї коханої: "Я поцілую її в останній раз і застрелюся!". Жульєн одним духом злетів приставною драбиною, і Матильда впала в його обійми. Вона була щасливою, лаяла себе за жахливу гордість і називала його своїм господарем. За сніданком дівчина поводитися вельми необачливо. Можна було подумати, що їй хотілося усьому світу повідати про свої почуття. Але за кілька годин їй уже набридло кохати і робити безумства, і вона знову стала сама собою. Такою була ця своєрідна натура.

Маркіз де Ла-Моль відправив Жульєна з надзвичайно таємним дорученням до Страсбурга, і там він зустрів свого знайомого по Лондону російського князя Коразова. Князь був у захваті від Жульєна. Не знаючи, як виразити йому свою раптову прихильність, він запропонував юнакові руку однієї зі своїх кузин, багатой московської спадкоємиці. Від такої блискучої перспективи Жульєн відмовився, але вирішив скористатися іншою порадою князя: викликати ревності у своєї коханої і, повернувшись до Парижа, почати залицятися до світської красуні пані де Фервак.

За обідом у домі де Ла-Молів він сів поряд з маршальшею де Фервак, а потім довго і надто просторікувато розмовляв з нею. Матильда ще до приїзду Жульєна дала зрозуміти своїм знайомим, що шлюбний контракт з головним претендентом на її руку — маркізом де Круазнуа — можна вважати справою вирішеною. Але всі її наміри миттєво змінилися, тільки-но вона побачила Жульєна. Вона чекала, коли колишній коханий заговорить з нею, але той не зробив жодної спроби.

Усі наступні дні Жульєн чітко дотримувався порад князя Коразова. Його російський друг подарував йому п'ятдесят три любовних листи. Прийшов час відправляти перший пані де Фервак. Лист містив усілякі пишномовні слова про добродетельність — переписуючи його, Жульєн заснув на другій сторінці.

Матильда, з'ясувавши, що Жульєн не тільки сам пише, але й одержує листи від пані де Фервак, вчинила йому бурхливу сцену. Жульєн докладав усіх зусиль, щоб не здатися. Він пам'ятав поради князя Коразова про те, що жінку треба тримати в страху, і хоча бачив, що Матильда є глибоко нещаслива, постійно повторював собі: "Тримати її в страху. Тільки тоді вона не буде ставитися до мене з презирством". І продовжував переписувати і відправляти листи пані де Фервак.

...Один англійський мандрівник розповідав про те, як він дружив з тигром: він виростив його, пестив, але завжди тримав у себе на столі заряджений пістолет. Жульєн віддавався своєму безмежному щастю лише в ті хвилини, коли Матильда не могла прочитати вираз цього щастя, в його очах. Він незмінно дотримувався приписаного собі правила і розмовляв з нею сухо й холодно. Лагідна і майже покірлива з ним, вона стала тепер ще більш зарозумілою з домашніми. Увечері у вітальні вона підкликала до себе

Жульєна і, не звертаючи уваги на решту гостей, довго розмовляла з ним.

Незабаром Матильда з радістю повідомила Жульєну, що вагітна і почувається тепер його дружиною назавжди. Ця звістка вразила Жульєна; необхідно було повідомити про те, що сталося, маркіза де Ла-Моля. Який удар очікував людину, що бажала бачити свою дочку герцогинею! .

На запитання Матильди, чи не боїться він помсти маркіза, Жульєн відповів: "Я можу жаліти людину, яка зробила для мене стільки благодіянь, тужити за тим, що завдав їй лиха, але я не боюся, і мене ніхто ніколи не злякає".

Відбулася майже безумна розмова з батьком Матильди. Жульєн запропонував маркізу, щоб той убив його, і лишив навіть передсмертну записку. Розлючений де Ла-Моль вигнав його.

Між тим Матильда божеволіла з відчаю. Батько показав їй записку Жульєна, і з того моменту її переслідувала жахлива думка: чи не вирішив Жульєн накласти на себе руки? "Якщо він помре, я помру теж,— заявила вона.— І це ви будете винні в його смерті. Клянуся, що тут же надіну жалобу і повідомлю всім, що я вдова Сорель... Майте це на увазі... Ні боятися, ні ховатися я не стану". Кохання її сягало божевілля. Тепер уже сам маркіз розгубився і вирішив подивитися на те, що сталося, більш тверезо.

Маркіз розмірковував кілька тижнів. Увесь цей час Жульєн мешкав в абата Пірара. Нарешті після довгих розмірковувань маркіз вирішив, щоб не знеславитися, дати майбутньому подружжю землі в Лангедоці і створити Жульєну певне становище в суспільстві. Він виклопотав для нього патент гусарського поручика на ім'я Жульєна Сореля де Ла-Верне, після чого той мав відправитися до свого полку.

Радість Жульєна була безмежною. "Отже,— сказав він собі,— роман мій врешті-решт закінчився, і я маю дякувати тільки самому собі. Я зумів примусити покохати себе цю жахливу гордячку... батько її не може жити без неї, а вона без мене".

Маркіз не бажав бачити Жульєна, але через абата Пірара передав йому двадцять тисяч франків, додавши: пан де Ла-Верне повинен вважати, що одержав ці гроші від свого батька, називати якого немає необхідності. Пан де Ла-Верне, можливо, визнає доречним зробити подарунок пану Сорелю, теслі у Вер'єрі, який турбувався про нього в дитинстві.

За кілька днів кавалер де Ла-Верне гарцював на чудовому ельзаському жеребці, який коштував йому шість тисяч франків. Його зарахували в полк у чині поручика, хоча він ніколи не був підпоручиком. Його безпристрасний вигляд, суворий і майже злий погляд, блідість і постійна холонокровність — усе це змусило заговорити про нього з першого ж дня. Дуже швидко його бездоганна і дуже стримана ввічливість, спритність у стрільбі і фехтуванні відбили бажання в дотепників голосно Жартувати з нього. Жульєн відправив своєму вихователю, колишньому вер'єрському кюре, пану Шелану, п'ятсот франків і попросив роздати їх біднякам.

І ось у розпал його честолюбних мрій спалахнула гроза. До Жульєна прибув посланець з листом від Матильди: вона вимагала його негайного повернення до Парижа. Коли вони зустрілися, Матильда показала йому лист від батька: той

звинувачував Жульєна в користолюбстві і повідомляв, що ніколи не погодиться на цей шлюб. З'ясувалося, що маркіз звернувся до пані де Реналь з проханням написати будь-які відомості про колишнього вихователя її дітей. Лист-відповідь був жахливим. Пані де Реналь вельми докладно, посилаючись на свій моральний обов'язок, писала, що бідність і жадібність спонукали цього юнака, здатного на надзвичайне лицемірство, звести слабку і нещасну жінку, і таким чином створити собі становище і вийти в люди. Жульєн не визнає жодних законів релігії, а одним із способів досягти успіху для нього є зваблення жінки.

"Я не смію засуджувати пана де Ла-Моля,— вимовив Жульєн, дочитавши до кіпця.— Він учинив правильно і розумно. Який батько погодиться віддати свою кохану доньку такій людині? Прощайте!" Сівши в поштову карету, Жульєн помчав до Вер'єра. Там у крамниці зброяра він купив пістолет і увійшов до церкви.

Пролупав благовіст церковного дзвону. Усі високі вікна храму були затягнуті темно-червоними завісами. Жульєн зупинився позаду лавки пані де Реналь. При погляді на цю жінку, яка його так кохала, рука Жульєна здригнулася, і він схибив. Тоді він стрелив ще раз — вона впала. Жульєна схопили, наділи наручники й ув'язнили. Усе сталося так швидко, що він нічого не відчув і вже за кілька секунд спав мертвим сном.

Пані де Реналь не було поранено смертельно. Одна куля пробила її капелюх, друга влучила в плече і — дивна річ! — відскочила від плечової кістки, ударившись об стіну. Пані де Реналь уже давно всім серцем бажала померти. Лист пану де Ла-Молю, якого її примусив написати теперішній духівник, був останнім відчаєм її душі. Померти від руки Жульєна вона вважала для себе за блаженство. Ледве прийшовши до тями, вона послала покоївку Елізу до тюремника Жульєна з декількома луїдорами і проханням заради Бога не поводитися з ним жорстоко. .

До тюрми явився слідчий. "Я здійснив убивство із заздалегідь обміркованими намірами,— заявив Жульєн.— Я заслуговую на смерть і чекаю на неї".

Потім він написав мадемуазель де Ла-Моль: "Я помстився за себе... На жаль, ім'я моє потрапить у газети, і мені не вдасться зникнути з цього світу непомітно. Прошу вибачити мене за це. За два місяці я помру... Не говоріть про мене ніколи, навіть моєму синові: мовчання — це єдиний спосіб вшанувати мою пам'ять. Ви мене забудете... виявіть же за цих обставин гідну твердість. Нехай те, що має статися, відбудеться потайки, не знеславивши Вас... Через рік після моєї смерті одружитесь з паном де Круазнуа, я Вам наказую, як ваш чоловік. До Вас звернені мої останні слова, як і мої останні палкі почуття".

Він став думати про каяття: "А в чому, власне, я повинен каятися? Мене образили найжорстокішим чином, я вбив, я заслуговую на смерть, але це й усе. Я помираю після того, як звів рахунки з людством. Мені нічого більше робити на землі!" Через деякий час він довідався, що пані де Реналь лишилася жива. І тільки тепер Жульєн відчув каяття у здійсненому злочині: "Значить, вона буде жити! — повторював він.— Вона буде жити, і вибачить, і буде кохати мене..."

До Вер'єра прибула Матильда де Ла-Моль, з паспортом на ім'я пані Мішле у

вбранні простолюдинки. Вона цілком серйозно запропонувала Жульєну здійснити подвійне самогубство. Їй здавалося, що вона бачить у Жульєні воскреслого Боніфаса де Ла-Моля, але тільки ще більш героїчного.

Матильда бігала по адвокатах, і нарешті після тижневих клопотань їй вдалося добитися прийому в пана де Фрілера. Йому знадобилося усього кілька секунд, щоб примусити Матильду зізнатися, що вона дочка його могутнього супротивника, маркіза де Ла-Моля. Обміркувавши користь, яку можна було отримати з цієї історії, абат вирішив, що тримає Матильду в руках. Він дав їй зрозуміти (звичайно, він брехав), що в нього є можливість вплинути на прокурора і присяжних з тим, щоб пом'якшити вирок.

Жульєн відчував себе негідним такої самовідданої прив'язаності Матильди. І, правду кажучи, йому було не по собі від усього її героїзму: він розпізнав у ньому таємну потребу вразити світ своїм незвичайним коханням. "Як дивно,— говорив собі Жульєн,— що подібне палке кохання залишає мене до такої міри байдужим". Честолюбство померло в його серці, і з праху з'явилося нове почуття; він називав його каяттям. Він знову був до нестями закоханий у пані де Реналь і ніколи не згадував про свої успіхи в Парижі.

Він навіть попросив Матильду віддати їхню майбутню дитину якій-небудь годувальниці у Вер'єрі, щоб пані де Реналь могла наглядати за нею. "Мине п'ятнадцять років, і це кохання, яке ви зараз відчуваєте до мене, буде здаватися вам навіженством",— сказав він їй і подумав, що через п'ятнадцять років пані де Реналь буде обожнювати його сина, а Матильда його забуде.

Пані де Реналь, ледве встигши приїхати до Безансона, відразу ж власноруч написала кожному з тридцяти шести присяжних листи, благаючи їх виправдати Жульєна. Вона писала, що не зможе жити, якщо безвинну людину засудять на смерть. Адже всі у Вер'єрі знали, що на цього нещасного юнака і раніше находило якесь затьмарення. Вона відмічала благочестя Жульєна, чудове знання Священного Писання і благала присяжних не проливати безвинну кров.

У день суду до Безансона зійшлося населення всієї провінції. Уже за кілька днів у готелях не залишилося, жодного вільного кутка. Спочатку Жульєн не хотів виступати в суді, але потім здався на умовляння Матильди. Побачивши Жульєна, зал співчутливо зашумів. Йому сьогодні не можна було дати й двадцяти років; одягнений він був дуже просто, але з великою витонченістю. Усі вирішили, що він набагато вродливіший, ніж на портреті.

У своїй останній промові Жульєн сказав, що не просить жодної поблажливості в суду; злочин його є жахливим і він заслуговує на смерть. Він також розуміє, що головний його злочин полягає в тому, що він, людина низького походження, якій пощастило дістати освіту, насмілювався ввійти в так зване добірне товариство.

За кілька годин йому винесли вирок — страту.

Сидячи в казематі для засуджених на смерть, Жульєн згадував оповідь про те, як Дантон напередодні смерті говорив, що дієслово "гільйотинувати" не можна відмінювати в усіх часах. Можна сказати: мене буде гільйотиновано, але не можна:

мене було гільйотиновано. Жульєн відмовився підписати апеляцію, відчуючи в собі зараз достатньо мужності, щоб гідно померти.

За годину, коли він міцно спав, його розбудили чийсь сльози, які капали йому на руку,— це прийшла пані де Реналь. Він кинувся до її ніг, благаючи вибачити за все. Пригорнувшись одне до одного, вони довго плакали... Пані де Реналь зізналася йому, що того фатального листа склав її духівник, а вона лише переписала його, але Жульєн уже давно вибачив їй.

Через деякий час хтось повідомив пану де Реналю про візит його дружини до тюрми, і він зажадав, щоб вона негайно повернулася додому. Прийшла Матильда, але її присутність тільки дратувала Жульєна.

Жульєн усе гостріше відчував свою самотність і дійшов висновку, що це спричинене тим, що поряд з ним немає пані де Реналь: "Ось звідки моя самотність, а зовсім не від того, що у світі немає Бога справедливого, доброго, всемогутнього, чужого для злостивості і лестивості! О, коли б він тільки існував! Я б упав до його ніг. "Я заслужив смерть,— сказав би я йому,— але, великий Боже, добрий милосердний Боже, віддай мені ту, яку я кохаю!"

Пані де Реналь, наче почувши його мольбу, утекла з дому і домоглася дозволу бачитися з Жульєном двічі на день. Він узяв з неї клятвену обіцянку, що вона буде жити і візьме під своє опікування сина Матильди.

Удень страти Жульєна Сореля світило сонце, заливаючи все своїм благодатним світлом. Жульєн почувався бадьорим і спокійним.

Матильда провела свого коханого до могили, яку він сам собі обрав. Труну супроводжувала велика процесія священників. Матильда ж потай від усіх, у наглухо завішеній кареті, везла, поклавши собі на коліна, голову чоловіка, якого так кохала. Пізно вночі процесія добралася до вершини, і тут, у маленькій печері, яскраво освітленій великою кількістю свічок, відслужили заупокійну месу. Матильда власноруч поховала голову свого коханого. Завдяки її турботам печеру було прикрашено мармуровими статуями, замовленими за великі гроші в Італії. А пані де Реналь не порушила своєї обіцянки. Вона не наклала на себе руки, але за три дні після страти Жульєна померла, обіймаючи своїх дітей.